

СИМБОЛИКА ХЕРМИ У СЛИКАРСТВУ РАНОХРИШЋАНСКИХ ГРОБНИЦА

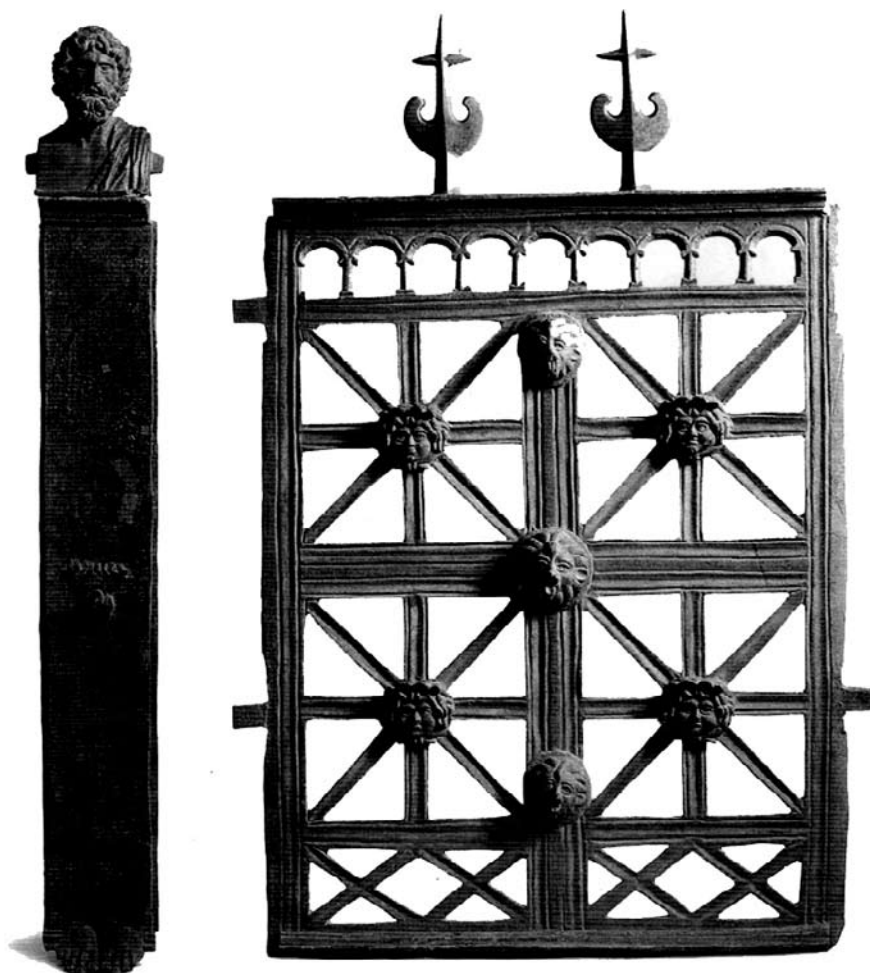
Када је Миланским едиктом цар Константин признао хришћанство била је потребна и нова, хришћанска уметност, као и нова иконографија. Током убрзане христјанизације у време Константинових наследника показало се да нагли прелазак на нове симболе није био могућ. Било је потребно да се хришћанска уметност најпре осамостали, да се одвоји од симбола коришћених у периоду забране хришћанства и да крене самосталним путем. Хришћанска уметност је истовремено егзистирала са паганском, од III до VII века када је остварила доминацију после тријумфа у окриљу Византијског царства.

У првим вековима после Христа, хришћани нису стварали репрезентативну уметност; они су комуницирали симболима што их је спасавало од прогона паганских царева. Тек у III веку као преобраћени пагани, почели су да развијају нову иконографију која се ослањала на узор из класичне уметности, па је често коришћена не само фигура већ и читава сцена. Већ је познато да је лик Христа са јагњетом у рукама преузет из пасторалних сцена, а приказиван је и у лику Хелиоса, када означава божанство. Са античком иконографијом, прихваћени су и бројни симболи грчко – римских богова. Мотиви кантароса, лозе, или пауна везани су за култ бога Диониса, а важни су у хришћанској уметности.¹ Јунаци античких митова Херакле и Ахил постали су у хришћанству синоним снаге и врлине. Сцене из пастирског живота биле су честе на фрескама у катакомбама, на саркофазима и у гробницама, а упућују на вечни живот у рају. Хришћанска уметност је на тај начин постала наследник богате иконографије из паганских времена.

У овом раду се поставља питање колико и на који начин су античке херме задржале стару симболику у ранохришћанској уметности?

Најсажетије, појам херме (*hermae*), означава мермерни или бронзани стубац са представом главе најчешће брадатог Хермеса, а понекад и Диониса, Пана, или Пријапа и фалоса у ерекцији. Херме су стајале као

¹ F. Gerke, *Kasna antika i ranohrišćanstvo*, Novi Sad 1973, 31–32; о неким аспектима касноантичке и ранохришћанске уметности в: А. Grabar, *Christian Iconography*, Washington 1968, 7–30.

Сл. 1 Бронзана херма са бистом Ескулапа и канцел са Медијане, Народни музеј, Ниш

Fig. 1 Bronze herm with bust of Aesculapius and cancellus from Mediana, National Museum, Niš

путокази на улицама, али и на трговима, градским капијама, у гимназионима, палестрама, светилиштима и гробовима, а приношени су им и дарови. У римској уметности на њима су представљани и познати писци и војсковође.² Херме су у вези са грчим богом Хермесом, чије име је изведено од речи хермаиа, хермакес, што означава камене гомиле које су обележавале границе пашњака, гробове и путоказе, па је и он био

² A. Cermanović Kuzmanović, u: *Arheološki leksikon* (ed. D. Srejović), Beograd 1997, 371 (Herme); Daremberg – Saglio, *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romains*, III, Paris 1900, 130–135 (Hermae, Hermulae); Pauly – Wissowa, *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, VIII, Stuttgart 1909, 696–708 (Hermae)

заштитник пастира и сељака, господар душа, бог путника. Првобитно је стајао на путевима у виду стуба као херма, без руку и ногу и означавао међе, односно границу заштићене земље, па је сматран и заштитником вртова и воћњака. Хермес је бринуо о подмлатку богова, па је био заштитник младежи и њене обуке у гимназионима, и вероватно су отуда херме постављане у тим просторима.³

У Србији су античке херме откривене 2000. године на Медијани, у оквиру бронзане ограде која је била део оставе. Ове херме од бронзе стајале су између канцела са бистама које приказују Ескулапа (Асклепија) и Луну (сл.1, 2). Може се претпоставити да су друге две биле њихови пандани са приказом Хигије и Сола, јер су сачувани само делови изливени у полуканцелу са хермом. Бисте потичу из IV века, вероватно око 320–325. године, када је у Римском царству дошло до поновног оживљавање класичне и хеленистичке уметности. По мишљењу М. Васића, једног од истраживача овог локалитета, ограда првобитно није била намењена резиденцији у Медијани, већ је донета много касније, вероватно 361. године, по жељи императора Јулијана.⁴ Остаје могућност да је апсида великог триклинијума виле са перистилом била претворена у паганско светилиште, на чијем је улазу стајала бронзана ограда са хермама. Ту се долази до почетне премисе, односно да су херме, заједно са оградом, и овде имале улогу граничника у раздвајању два простора, у овом случају светог и профаног. Посебно је питање постављања бисте Асклепија који, као пагански еквивалент Христа, има особине и бога и човека, али и херми са ликовима других божанстава.⁵

Занимљиво је да су ликовне представе херми рађене и у минијатурном глиптичком материјалу. У Народном музеју у Београду чувају се две геме од

Сл. 2 Бронзана херма са бистом Луне са Медијане, Народни музеј, Ниш

Fig. 2 Bronze herm with bust of Luna from Mediana, National Museum, Niš

³ Д. Срејовић, А. Цермановић Кузмановић, *Речник грчке и римске митологије*, Београд 1979, 473–475 (Хермес).

⁴ М. Васић, *Bronze railing from Mediana*, *Старинар* LIII–LIV/2003–2004, Београд 2005, 79–109.

⁵ Овом темом се бавио А. Поповић, в: А. Поповић, *Deities on bronze railing from Mediana in the light of theology of Julian the Apostate*, у: *Ниш и Византија*, Зборник радова IV (ед. М. Ракоција), Ниш 2006, 81–93.

Сл. 3 Херма са бистом Диониса, гема (отисак), Народни музеј, Београд

Fig. 3 Herm with bust of Dionysus, gem impression, National Museum, Belgrade

Сл. 4 Херма са бистом Диониса, гема (отисак), Народни музеј, Београд

Fig. 4 Herm with bust of Dionysus, gem impression, National Museum, Belgrade

опсидијана, које потичу са краја II века. На њима је приказана редукована слика херми на којима доминира биста Диониса (сл.3, 4). Враг је скраћен, а рамени појас прелази у кубичну масу, као што је најчешће изведено у скулптури.

Херма са женском бистом приказана је поред мушког портрета на мозаику са краја III века, откривеном на гробу младог Аурелијуса Аурелијануса (сл. 5).⁶ Потиче из радионице у античкој Салони и у духу је хеленистичке традиције. По стилским карактеристикама, портрет је близак фајумским, а херма поред њега могла би да означава Аурелијусовог заштитника. Вероватније је ипак, да је постављена као граничник, тј. да раздвоји фигуру младића са птицом – сценом из свакодневног живота, и споменик подигнут поводом његове смрти. Лепота приказане композиције може да се упореди са представама из вазног сликарства са грчких белих лекита, на којима су такође приказиване младалачке фигуре у жанр сценама.

Симболика античких херми пренета је и у ранохришћанску уметност. На фрескама у катакомбама приказане су херме као део балустрadne ограде. У катакомбама Св. Киријака (S. Sgriso) у Риму, ове мале херме или хермуле имају особине преузете из класичне уметности и као бисте су постављена на ограду раја (сл. 6). Оне су са изразито скулпторалним одликама, „насађене“ на стубац. Декорација у позадини представља рајски амбијент, а испред ограде је идилична сцена испаше. Херме имају улогу коју су задржале још из античких времена и представљају граничну линију

⁶ *Уметничко благо Југославије*, Београд 1969, сл. 135.

Сл. 5 Млади
Аурелијус
Аурелијанус
из Солина,
Археолошки музеј
Сплит

Fig. 5 Young
Aurelius Aurelianus
from Solin,
Archaeological
Museum, Split

Сл. 6 Херме
на огради раја,
катакомбе
Св. Киријака
(S. Cyriaco), Рим

Fig. 6 Herms on
the paradise railing,
catacombs of S.
Cyriaco, Rome

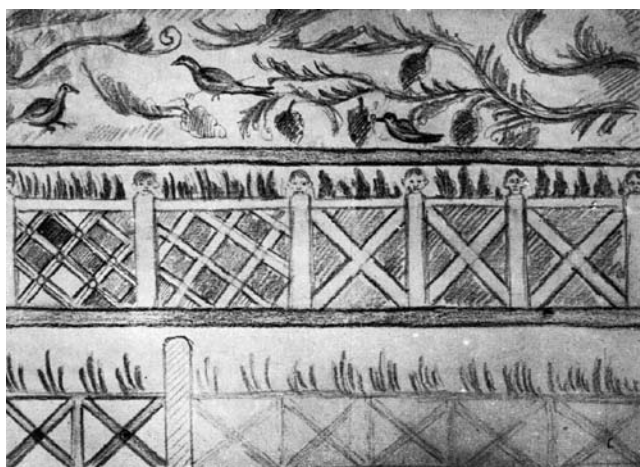
између овоземаљског и оноземаљског света. Оне одвајају два света и на зидовима гробнице II, у Јагодин мали, откривеној 1953. године. Херме се појављују на насликаним дрвеним оградама раја, и то шест на северном (сл. 7) и четири на јужном зиду 4 (сл. 8).

Л. Мирковић је који је проучавао иконографију нишких гробница, наводи да ове херме нису портрети покојника, са чиме су се сложили и други теоретичари хришћанске уметности.⁷ У раном хришћанству умрли су обично представљани као Оранти између два светца који их уводе у рај. Типизирани младолике мушке главе – херме нису могле да буду ни ликови паганских предака, односно део култа предака који је негован међу Римљанима. Није било могуће да се заједно сахране пагани и хришћани.

По Мирковићу хермуле су у хришћанским гробницама, само декоративни антички мотив. Он наводи мишљење Ф. Геркеа који је на исти начин тумачио херме у катакомбама Св. Себастијана.⁸ Ипак, не може се прихватити да су херме у античком свету имале искључиво декоративну

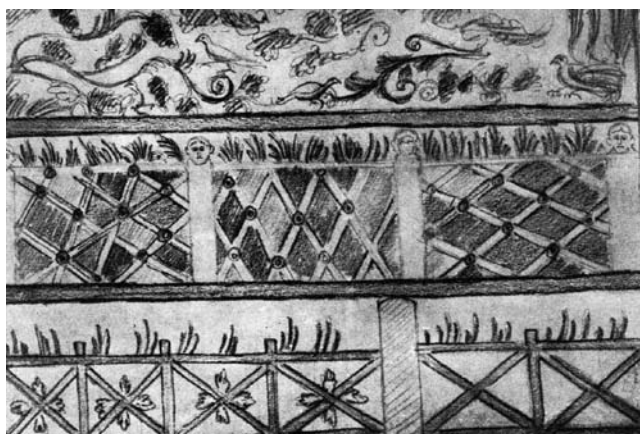
⁷ Л. Мирковић, Старохришћанска гробница у Нишу, *Старинар* V–VI/1954–1955, Београд 1956, 53–72.

⁸ Исто, 63–64.

Сл. 7 Херме на огради раја, северни зид гробнице у Нишу

Fig. 7 Herms on the paradise railing, the northern wall of the crypt at Niš

Сл. 8 Херме на огради раја, јужни зид гробнице у Нишу

Fig. 8 Herms on the paradise railing the southern wall of the crypt at Niš

улогу, античко наслеђе је и овде поставило херме које имају апотропејско значење. Ограда раја са хермама на јужном зиду Нишке гробнице II показује сличност са бронзаном оградом на Медијани.⁹ Мотив апликације на пресеку дијагонално постављених греда приказан је на једној и на другој огради на исти начин, али различитим уметничким средствима. Сликара је ограду раја са хермама представио као да је од металних канцела, а не као мермерну или дрвену.¹⁰ Херме на ступцима који раздвајају парапете нешто монументалније ограде, у односу на ону у доњој зони, наглашавају смисао ограде као места деобе два света.

⁹ М. Ракоција је навео могућност да се сликар нишке гробнице угледао на предмете из свог окружења, в: М. Ракоција, *Културна ризница Ниша*, Ниш 2001, 43. Са открићем бронзане ограде на Медијани, ова хипотеза је потврђена као тачна. О томе в. М. Ракоција, *О парапетној плочи из Ниша, о пореклу и типологији палеовизантијских преграда*, Ниш и Византија, Зборник радова IV, Ниш 2006, 95-111, нап 18. М. Васић, наводи још једну хипотезу – да је сликар гробнице могао да види бронзану ограду са Медијане, пре него што су њени делови изгубљени приликом уништења Медијане 378. г., М. Васић, *нав. дело*, 88-89.

¹⁰ М. Васић, *нав. дело*, 89.

Сл. 9 Херма на огради раја, јужни зид гробнице у Чалми код С. Митровице
 Fig. 9 Herm on the paradise railing, the southern wall of the crypt at Čalma near S. Mitrovića

Подела ограде на две зоне посебним бордурама, видљива је и у гробници откривеној 1969. године на локалитету Чалма, код Сремске Митровице. На сачуваним фрескама су дебелим црвеном линијом на зидовима издвојене у хоризонталне зоне, док је растиње и цвеће разбацано по целој површини. Претпоставља се да је ово била ограда раја украшена хермама, од којих су сачуване само две, насликане симетрично на северном и јужном зиду. Херма на северном зиду је уништена и остали су само трагови црне косе. На јужном зиду сачувано је попрсје младића на ступцу (сл. 9). Он је голобрад, са црном кратком и густом косом, док је лице обликовано густим намазима окер и црвене и кратким урезима беле боје.¹¹ Уочава се да је одевен у тунику с клавима. По сачуваном новцу цара Констанса, гробница је датована је у период између 337. и 341. године. Зидови су најпре покривени црвенкастим слојем малтера, па су тек онда осликани.

Континуитет античких представа у ранохришћанској уметности карактеристика је прелазног доба, када две религије и две културе истовремено постоје. Хришћански верници су задржали иконографију из ранијег периода, дајући јој нову симболику. Уметници поникли на традицијама класичног израза задржали су античку ликовну естетику, испољавајући декоративност у појединим сценама. У сепулкралној паганској иконографији херме су стављане на ограде раја. Херма са женском бистом на мозаику из Солина или бронзане херме са ликовима божанстава у Медијани указују на њихово апотропејско значење. Осим тога, треба истаћи и ликовну димензију херми. Њихова скулпторална волуминозност у катакомбама Св. Киријака у Риму одаје још увек чврсте класичне узор, док су у ранохришћанским гробницама херме рађене по истом сликарском обрасцу. То показују бисте младоликних мушкараца зачешљане косе, без наглашених индивидуалних црта лица на хермама у нишкој гробници и гробници на локалитету Чалма.

¹¹ П. Милошевић, *Гробови из IV века из Чалме код Сремске Митровице*, *Sirmium III*, Сремска Митровица 1973, 95–97.

Ivana Kuzmanović Novović
SYMBOLISM OF HERMAE IN EARLY CHRISTIAN TOMB PAINTING

Christian art co-existed with the pagan art in the period from the 3rd to the 7th century when, after the triumph, it became the dominant art practice in the fold of the Byzantine Empire. In the first centuries after the Christ, Christians communicated through symbols, and began developing a new iconography that relied on the ideals of classical art only in the 3rd century.

This paper examines the question of ancient Hermae and their symbolism which continued in early Christian art.

Hermae are marble or bronze columns with a head, usually representing a bearded Hermes, and sometimes Dionysus, Pan and Priapus and a phallus in erection. Hermae were erected as signposts in streets and city squares, at city gates, gymnasia, palaestrae, temples and graves, and were sometimes recipients of votive gifts. Hermae are related to the cult of the Greek god Hermes, whose name is derived from the word hermaia, hermae, indicating the piles of stone that marked the borders of pastures, marked graves, and served as signposts. Hermes too was the protector of shepherds and peasants, the lord of souls, the god of travelers.

In Serbia, the ancient Hermae were discovered in 2000 at Mediana, as part of the well preserved bronze railing that was once part of a pantry. These bronze Hermae were erected between cancellae, whilst the preserved busts are those of Aesculapius and Luna (Fig. 1, 2). M. Vasić believed that the railing was erected upon order of Emperor Julian, in the year 361 AD, but allowed for the possibility that the apse of the great triclinium in the villa was used as a pagan temple where the bronze railing with Hermae was erected at the entrance. This brings us back to the initial premise, that Hermae, along with a railing, here again had the role of separating two spaces, in this instance - the sacred and the profane.

Visual representations of Hermae can also be seen on gems: the two gems of obsidian from the National Museum in Belgrade display a carved simplified representation of Hermae with a bust of the god Dionysus (Fig. 3, 4). A Herma with a female bust is represented together with a male portrait on a mosaic from Solin, dating from the end of the 3rd century AD. This female bust separates two scenes: the representation of a young man with a bird, that is, an event from everyday life, and the monument erected after his death.

This symbolism of the ancient Hermae as the markers of the boundary line between the world of the living and the world of the dead was transferred into early Christian art. Hermae appear on painted wooden fences of paradise, on the north and the south wall of the crypt II, in Jagodin-Mala, Niš. L. Mirković wrote that the portraits on these Hermae were not the portraits of the deceased but were used here merely as a decorative motif. However, it is important to take into account the ancient heritage, in which the Hermae have an apotropaic character. Some fragments of the frescoes dating from the fourth century AD from the tombs at the site Čalma, indicate the existence of a paradise railing, with depictions of Hermae. Of the two Hermae painted symmetrically on the north and south walls, the one on the south wall represents a bust of a beardless young man on top of a column, dressed in a tunic with clavii.

The artistic dimension of Hermae must also be emphasised. The sculptural volume of the paintings of Hermae from the catacombs of St. Chiriak in Rome betrays their classical origins, and the Hermae from the early Christian crypts indicate the same prototype. This is evident in the relatively uniform portraits of young men with their hair combed back from the crypt in Niš and the tomb in Čalma.